

27. Кульчицький С. Возз'єднання Західної України з СРСР: проблема легітимності // Київська старовина – 1999. – № 6.
28. Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1999.
29. Гетьманчук М. П. "Українське питання" в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів, 1998.
30. Коваль В. С. Радянсько-німецький пакт 1939 р. – К., 1989.
31. Коваль М. В. Друга світова війна – помітна віха історичного процесу формування незалежної соборної української держави // Незалежність України: історичні витоки та перспективи: Матеріали науково-практичної конференції 22 серпня 1996 р. – К., 1997.
32. Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку Другої світової війни // Український історичний журнал. – 1991. – № 9.
33. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1992.
34. Кучер В. Пакт Ріббентропа–Молотова та українське питання: проблема соборності українських земель // Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни (Зб. матеріалів загальноукраїнської наукової конференції 24–25 жовтня 2000 р.). – Кривий Ріг, 2000.
35. Сливка Ю. Україна у Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4.
36. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 рр. в українській історіографії // Український історик. – 1997. – № 1–4.
37. Соборність України. На шляху до об'єднання та утвердження української державності. – К., 2000.
38. Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938–1939 років // Календар "Просвіти" на 1994 рік. – Ужгород, 1994.
39. Павличко Д. Пакт Молотова–Ріббентропа і возз'єднання України 1939 року // Літературна Україна. – 1990. – 4 січня.
40. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996.
41. Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). – Чернівці, 1995.
42. Руккас А. О. Взаємодія німецьких військ та Червоної Армії на початку Другої світової війни на території Західної України // Питання нової та новітньої історії. – К., 1997. – Вип. 43.
43. Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни (Зб. матеріалів загальноукраїнської наукової конференції (24–25 жовтня 2000 р.). – Кривий Ріг, 2000.
44. Удовенко Г. Й. Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни 1939–1945 рр. // Там само.
45. Стецкевич В. В. Возз'єднання українських земель 1939–1940 рр.: деякі здобутки сучасної історіографії та проблеми // Там само.
46. Ленська В. В. Роль Сталіна у процесі приєднання та об'єднання українських земель // Там само.
47. Горбенко Л. Л., Білецька В. С. Приєднання західноукраїнських земель в контексті Другої світової війни – найважливіша історична подія соборності України // Там само.
48. Рудіченко Н. В. Польсько-радянський збройний конфлікт на західноукраїнських землях 1939 року: військово-політичний аспект проблеми // Там само.
49. Кожухар В. І. Україна в геополітичних концепціях Угорщини в період Другої світової війни // Там само.
50. Сажко К. Н. Рідна мова як фактор об'єднання українських земель в соборній державі // Там само.
51. Пухало Н. М. Об'єднання українських земель в єдину державу – запорука формування суспільно-територіального комплексу незалежної України // Там само.

Summary

The country and diasporas researchers' studios which deal with the problem of the Ukrainian lands unity are analysed. In this article the author emphasizes the stages of the Ukrainian people struggle for the uniting of the Ukrainian regions into the single whole state and characterizes the historical work concerning each period. Summarizing above mentioned facts, the author makes the conclusion, that contemporary scientific researches try to give up the essence and the Soviet stereotypes and this fact allows to review the content of the struggle for the unity.

Г. Ф. Турченко

ПІВДЕННА УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (XIX – початок 20-х рр. XX ст.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Кардинальні зміни, які відбулися в житті українського народу після проголошення незалежності України у 1991 р., зокрема, початок розбудови власної суверенної держави, відкрили сприятливі умови для розширення проблематики історичних досліджень, творчого переосмислення попереднього досвіду державотворення. У вітчизняній історіографії відбулися серйозні зрушення в дослідженні історії України; серед її ключових проблем виокремилися, зокрема, проблеми становлення української нації.

Життя ставило перед дослідниками надзвичайної ваги проблему: проаналізувати, яким чином з етнічних українців в процесі історичного розвитку формувалася українська нація.

Першу продуктивну спробу аналізу процесу формування модерної української нації здійснив львівський історик Я. Грицак. Його монографія, виконана на загальноукраїнському матеріалі, добре відома в науковому світі. В центрі його аналізу – складна, драматична і суперечлива історія українського націотворення, висвітлена через призму модернізаційної теорії [1].

У рамках модернізаційної теорії процес формування української нації розглядав і відомий вітчизняний історик О. Оглоблин, внесок якого у вивчення формування модерної української нації ще недостатньо оцінений. Опинившись після Другої світової війни за кордоном, він добре орієнтувався в новітніх пошуках західної науки і прагнув негайно застосувати їх до реалій української історії. Його цікавив цілий комплекс соціально-економічних, політичних і культурологічних проблем історії України XIX – початку XX ст., які в сумі він оцінював як процес становлення модерної української нації. Про це, зокрема, свідчить його програмна доповідь «Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року)», виголошена на VIII конференції українських істориків і дослідників суспільних наук Української Вільної Академії наук у Нью-Йорку 5 грудня 1970 р. [2].

Вітчизняна історіографія Південної України, а у її контексті – місце і роль цього регіону в формуванні модерної української нації, у своєму розвитку пройшла ряд етапів. На першому з них, який хронологічно охопив XIX – початок XX ст., вона розвивалася в гострій боротьбі з російською офіційною наукою, яка не визнавала українського характеру регіону.

Серед усього іншого, це було викликане принциповою відмовою імперської правлячої еліти визнати сам факт існування українського народу, як окремої етнічної спільноти. Південна Україна сприймалася як частина Російської держави не лише в історичному розумінні («Юг – исконно русские земли»), чи суто правовому (як визнана у міжнародно-правових актах частина імперії), а навіть як частина етнічної Росії. Для імперії було принципово важливим вважати українців Півдня росіянами. У нагоді стала теорія «триєдиного» російського народу, який ніби-то включав до свого складу великоросів, малоросів і білорусів. Ця універсальна формула відкривала широкі можливості для фальсифікації історії Південної України. Правда, російські історики визнавали, що українці і росіяни в ході історичного розвитку все-таки набули деяких відмінних рис, «зденаціоналізувалися» під впливом Литви і Польщі. Але з цього факту робився висновок про необхідність ліквідації цих відмінностей, а не визнання українців окремим народом.

Для успішної реалізації асиміляційних проєктів імперського режиму було вкрай необхідно, щоб ідея «триєдиного народу» й необхідності асиміляції українців була сприйнята самими українцями, зокрема, їх інтелектуальною елітою. Однак, цього не трапилося. Представники цієї еліти з самого початку стали на позицію належності Північного Причорномор'я Україні і його майбутнє пов'язували з майбутнім Великої України. Так, у начерках конституції республіки, вилучених під час обшуку у члена Кирило-Мефодіївського товариства Г. Андрузького, у майбутній слов'янській федеративній державі («державі штатів») першим штатом називалася «Україна з Чорномор'ям, Галичиною і Кримом».

Як відомо, активним членом Кирило-Мефодіївського товариства був і відомий історик М. Костомаров, який в основу свого розуміння історії України поклав федералістичну, по своїй суті, регіоналістичну концепцію і стояв на позиціях приналежності південного регіону України.

Цю лінію продовжив і розвинув Михайло Драгоманов. Він посилався на історичні реалії і, зокрема, на той неспростовний факт, що більшість населення Південної України становлять українці. Це дало йому підставу визначати територію України за її етнографічними межами. В «Передньому слові до Громади», розрахованому на широкий загаль, М. Драгоманов констатує: «Українська земля – там, де живуть такі самі мужики, як на колишній козацькій Україні по Дніпру». Виходячи з цього, він без будь-яких застережень включає Південну Україну до складу Великої України [3, с.276–277].

Володимир Антонович у своїх працях також неодноразово торкався проблеми Південної України. Він стояв на позиції права України «на новоросійські землі, так як саме українське населення колонізувало ці території». В своїй праці «Про козацькі часи на Україні» він так окреслює Запорозжя як спадкову українську територію: «Вони займали територію між Бугом та системою Дону (переводячи на сучасний поділ, це було 3/4 Херсонської, вся Катеринославська і частина Таврійської губернії)». Ці землі «запорожці уважали за свою власність» [4, с.196, 200]. Найголовнішим аргументом В. Антоновича щодо права українців на новоросійські землі є той, що саме вони їх колонізували.

Одним з найпопулярніших учнів В. Антоновича в обстоюванні «земельного» підходу був Дмитро Багалій. Правда, в його працях використовується інше поняття – «область», а підхід Багалія одержав назву «обласницького». Багалій високо цінував вклад в історіографію свого вчителя і, зокрема, зазначав, що на основі своїх власних дослідів і обласних досліджень Антоновича і його учнів сформувалися передумови для створення синтетичної історії України. Ця місія випала на долю Михайла Грушевського. Багалій, як історик-регіоналіст, також був автором праць, присвячених історії Південної України. Багалій звернув увагу на роль Запорозької Січі в освоєнні земель Новоросії, докладно розглядав форми державної і поміщицької колонізації Півдня. Багалій в дослідженні

«Колонизация Новороссийского края и первые шаги по пути культуры» (1889 р.) опублікував карту запорозьких земель, яка дає уявлення про ступінь заселення Південної України задовго до того, як колонізацією цієї території зайнявся російський уряд. В 1920 р. це дослідження було опубліковане українською мовою [5].

Відомий історик-популяризатор М. Аркас у своїй «Історії України-Руси» також наголошував на суто українському характері Південної України. В «Огляді географічному» він окреслює географічні межі розселення українців: «Земля, де він живе (український народ. – *Авт.*), простягається широким простором від річки Донця на Сході – до Карпатських гір і Угорського низу на Заході, від р. Прип'ять та р. Десни на Півночі – до дунайських гір і Чорного моря на Півдні» [6, с.1].

Особлива заслуга у вивченні Південної України, як регіону Великої України, належить Н. Полонській-Василенко. Ще у молоді роки вона зацікавилася історією південноукраїнського регіону. Вже з початку 1910-х років Н. Полонська-Василенко мала погляди щодо Південної України, що не вписувалися в рамки офіційної російської історіографії. За консультацією молода дослідниця звернулася до М. Довнар-Запольського, але той порадив їй запитати у катеринославських спеціалістів у цій справі – Дмитра Яворницького і Василя Біднова. У 1914 р. дослідниця вирушила до Катеринослава, щоб вияснити у Яворницького, як вона писала пізніше, «незрозуміле питання», яке виникло у неї під час вивчення матеріалів про Новоросію: «Я ніяк не могла зрозуміти, чому вона, країна, де було Запоріжжя, не вважається за Україну?» [7, с.44]. Спогади Н. Полонської-Василенко свідчать, що Д. Яворницький не дав вичерпної відповіді на її запитання. Зате велику роль у формуванні наукових поглядів дослідниці відіграв Василь Біднов, який мав великий досвід вивчення Південної України, виявляв і публікував цінні документи з її історії. В результаті довготривалих бесід з ним, писала Полонська-Василенко, «в мене вже тоді сформувалося моє розуміння історії Південної України, яке не раз після того я висловлювала в працях; що Південна Україна була й залишалася Україною, частиною Великої України» [7, с.48]. Оприлюднити це розуміння їй вдалося, частково, в 20-ті роки, частково – після Другої світової війни в еміграції.

Михайло Грушевський за порадою В. Антоновича свою наукову діяльність також починав з вивчення регіональної проблематики – його магістерська дисертація була, як відомо, присвячена Барському староству. Працюючи у Львові і Києві, він виховав плеяду істориків-регіоналістів, які дали кваліфіковані зразки дослідження місцевої проблематики в Західній Україні і Наддніпрянщині. Але видатний український вчений зробив і наступний важливий крок – історія регіонів ним була введена в контекст загальнонаціональної історії. Михайло Грушевський в багатотомній «Історії України-Руси» синтезував український історичний процес. Це сприяло подоланню сприйняття України як конгломерату ізольованих один від одного земель – колишньої «польської», «російської» України (Малоросії) і Новоросійського краю.

В 1918 р. М. Грушевський опублікував ряд статей, в яких він підкреслює виключне значення Півдня в історії України. В одній з них – «Нові перспективи», надрукованій весною 1918 р., М. Грушевський підкреслює виняткову роль Півдня в історії України ще й з огляду на його природні багатства і те, що через цей регіон відкривається вихід України до Чорного моря, а з ним – і до країн, що розташовані в його басейні. В основу своїх доказів про український характер Півдня він також кладе дані про національний склад населення регіону. В своїх працях він підкреслює, що запорозькі землі за останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського інтенсивно заселялися землеробським, переважно українським, населенням і переставали бути пустельними. В «Ілюстрованій історії України» він зазначає, що точка зору, згідно з якою «в руках запорожців чорноморські простори лежать диким, незайманим степом, який ніколи не приносить користі», не має ніяких підстав [8, с.475]. Отже, на правах колонізації ці землі, на переконання М. Грушевського, належали запорожцям, а відтак – Україні.

Після поразки Української революції початку XX ст. правляча більшовицька партія і радянська влада визнали український характер Півдня і погодилися на включення цього регіону до складу УСРР. Разом з тим, новий режим поставив жорсткі обмеження дослідникам, прагнучи змусити їх працювати в рамках комуністичної методології. Почався новий етап в розвитку історіографії проблеми.

В умовах непу і відносної свободи, яка його супроводжувала, в історіографії стала стверджуватися ідея, яка виходила з українського характеру Півдня. У 1922 р. з'явилася не типова для радянської історіографії праця одеського дослідника Є. Загоровського «Очерк истории Северного Причерномор'я». Це перший систематизований виклад історії Південної України, пройнятий ідеєю автохтонності походження українського етносу на цих землях, спадкоємності їх державного розвитку від Київської Русі до Запорізької Січі: Визначаючи місце Південної України в історії українського народу, Загоровський вважав, що це був його «авангард на берегах Чорного моря» [9, с.59]. Особливе місце в наукових дослідженнях Загоровського займала проблема колонізації Південної України. В працях, опублікованих у 1912–1926 рр., розкриваючи мету урядової політики заселення Південної України сербськими та іншими поселенцями, він показав, що «колонізація здійснювалася за рахунок

земель, що належали запорожцям і раніше осілим тут селянам, які втекли від панської неволі і призвела до поневолення України».

Ця ідея одержала потужну підтримку М. Грушевського, який в 20-ті роки, вже на новій основі повернувся до ідеї вивчення українських регіонів. Після свого повернення в 1924 р. з еміграції в Україну він виступив ініціатором досліджень окремих земель України і ввів у науковий обіг термін «історичне районознавство».

З його ініціативи були створені чотири порайонні комісії – для Києва і Лівобережжя, Правобережжя і Слобожанщини, для Полудневої (або Степової) України, для Західної України (Галичини, Холмщини з Підляшшям, Буковини і Закарпаття), які планували розгортання досліджень і видання збірників статей з найбільш актуальних проблем історії і культури зазначених регіонів України. Але політична ситуація стала на заваді реалізації цих планів. В другій половині 1920-х років вдалося опублікувати лише збірники, присвячені Києву і Чернігівщині, хоча план, як писав сам М. Грушевський, «був досить грандіозний» [10, с.55].

Серед іншого, цей план передбачав і видання збірника з історії Південної (Степової) або, як писав М. Грушевський, «Полудневої України». Але цей збірник, рукопис якого декілька разів доповнювався, так і не був опублікований, хоча в 1930 р. було підготовлено остаточний його варіант, на якому є редакторська резолюція М. Грушевського: «Перечитано, можна здавати до друку» [11, с.69]. Збірник було розсіпано і лише в 1992 р. в журналі «Український історик» була опублікована редакторська стаття-вступ М. Грушевського до збірника під назвою «Степ і море в історії України», у якій формулювалися його думки про значення, плани і перспективи вивчення південноукраїнського регіону. По-суті, у цій статті міститься концепція історії Півдня України і програма наукових досліджень історії регіону з найдавніших часів, розрахована на багато десятиліть.

Звертає на себе увагу, перш за все те, що М. Грушевський чітко окреслює територію Південної, «Полудневої», України. Він сприймає її в єдності «Степової України і Чорноморсько-Азовського побережжя», включаючи до неї і Крим. Як і його попередники, М. Грушевський історію Півдня розглядає в контексті загальної історії України і відкидає імперське сприйняття цього регіону як «Новоросії» – території, відірваної від загальноукраїнських теренів. «Донедавна, та можна сказати, що ще й нині, – зазначає М. Грушевський, – "Новоросія" і "Україна" мисляться як поняття окремі, диспаратні, не зв'язані органічно. Процес освоєння Полудневої України слов'янською в нинішнім вигляді українською людністю, що тягнувся протягом тисячоліть – донині ще не закінчився. Завдання істориків, з одного боку, вияснити постійність, стихійну непереможність і органічність цього процесу, а з другого – з'ясувати ті перешкоди, що лежали на сім шляху... » [10, с.58].

Нагадавши про унікальну роль Півдня в історії України, М. Грушевський поставив завдання глибокого і всебічного його вивчення вітчизняними істориками.

Але спроба М. Грушевського розгорнути порайонні дослідження, а у їх контексті – історію Півдня України, була припинена більшовицьким режимом. З початку 30-х рр. відносна свобода в дослідженні історії Півдня України відходить у минуле, як і зникає зі сторінок наукових видань південноукраїнська тематика взагалі. Пауза тривала чверть століття. Вона завершилася лише після Другої світової війни, в 50-ті рр., коли південноукраїнська проблематика знову поновлюється, але тепер вже у працях російських радянських істориків. Очевидно, це не випадково. Складається враження, що трактування історії Півдня України для радянського режиму виявилось настільки важливим, що дозволити цю роботу історикам України він не вважав можливим.

Відновлення дослідження Південної України почалося зі спроб повернутися до офіційної історіографічної традиції XIX ст. про цивілізаторську роль Росії на Півдні. Згідно цієї традиції південний регіон упродовж XVIII ст. був «Диким полем», а запорожці не переймалися його господарський освоєнням. Одним з апологетів цієї точки зору була О. Дружиніна, московський історик, – автор цілого циклу досліджень з історії Південної України. Початок господарського освоєння Півдня вона пов'язує із включенням цього регіону до складу Росії. У книзі «Кучук-Кайнаджирский мир 1774 г., его подготовка и заключение» (М., 1955) авторка стверджує, що в результаті виходу Росії до Чорного моря, «від якого вона на протязі декількох століть була відрізана», Північне Причорномор'я стало швидко заселятися і освоюватися. Цю ж точку зору вона розвиває в книзі «Северное Причерноморье в 1775–1800 гг.». О. Дружиніна змушена визнати домінування українського етнічного елементу в краї, але не наважується на висновок про Південь, як про частину України.

Факт домінування українців на Півдні, до речі, визнає також інший відомий російський дослідник В. Кабузан. Він також виходить з переконання, що після Полтавської битви 1708 р., коли запорозькі козакі відійшли в межі Кримського ханства, Запоріжжя остаточно запустило, а заселятися стало після остаточного приєднання Півдня до Росії. Однак, він і після цього продовжував називати Південь України Новоросією [12]. Правда, це вже не означало невизнання українського в етнічному плані характеру Півдня. Сам дослідник наводить немало конкретних фактів на користь українського (за складом населення) характеру цього регіону. Але, його підхід відбивав домінуючу в радянській історіографії тенденцію показувати процеси, що проходили в Південній Україні в загальноросійському

контексті. Для радянської науки взагалі була характерна універсалізація історії Півдня: у цьому полягає її спільність з російською дореволюційною історіографією. За межі цієї тенденції не могли вийти навіть досить кваліфіковані і обізнані вітчизняні історики. Зокрема, відомий український історик В. Голобуцький в монографії «Черноморское казачество» в традиційній для багатьох істориків того часу езоповій мові висловлює критичне ставлення до російської політики на Півдні, але, разом з тим, повторює поширену в російській історіографії XIX ст. офіційну точку зору про повернення в результаті російсько-турецьких воєн до складу Росії «исконно-русских земель» на Півдні [13, с.42; 14, с.35–36].

Третій етап в розвитку історіографії південноукраїнських аспектів націотворення розпочався на початку 90-х рр. XX ст.

На регіональному рівні проблема націотворення ще не ставилася. Зокрема, сучасні дослідники не приділяють належної уваги південноукраїнським аспектам формування модерної української нації, хоча певні передумови для наукового аналізу цих аспектів вже визріли. Навіть поверховий погляд на історіографію переконує, що сучасний читач не може поскаржитися на відсутність конкретних історичних досліджень окремих аспектів минулого Півдня України досліджуваного періоду. Серед цих досліджень є навіть такі, що претендують на певне узагальнення.

Зокрема, П. Лаврів в своєму науково-популярному виданні «Історія Південно-Східної України» здійснив спробу узагальнення історії регіону з давніх первісних часів до кінця 80-х років XX ст. [15]. У 2003 р. побачила світ наукова монографія А. Михненка «Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст.» [16]. У цій монографії висвітлюється комплекс проблем, пов'язаних з історією Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст. Автор розглядає та аналізує основні тенденції капіталістичної модернізації і соціалістичної індустріалізації у Донбасі, головні соціальні суперечності та конфлікти в цю добу. До південноукраїнської проблематики, зокрема, історії Донбасу, міста Одеси звертаються і закордонні дослідники [17; 18].

Поряд з нечисленими спробами узагальнень історії Півдня України в роки незалежності з'явилася велика кількість досліджень – статей, монографій, кандидатських і докторських дисертацій – присвячених окремим аспектам історії регіону кінця XIX – початку 20-х рр. XX ст.

Спробуємо виявити, що вони дають для визначення ролі і значення Півдня в українському націотворенні.

Розглянемо, перш за все, як у сучасній літературі розглядаються основні процеси, що віддзеркалюють інтеграцію Півдня в національно-територіальний комплекс України на *початковому етапі модерного націотворення*, який хронологічно охоплює XIX – початок XX ст.

Звертає на себе увагу цілий ряд досліджень, присвячених заселенню регіону і обґрунтуванню тези про переважно український характер цього заселення, зокрема, роботи В. Пірка, Я. Бойка та ін. [19; 20]. Найбільш змістовною монографією у цьому плані є праця Я. Бойка «Заселение Южной Украины: 1810–1890 гг.» (1993), яка вийшла у Черкасах [20]. У зазначеній праці автор ґрунтовно досліджує особливості заселення регіону та зупиняється на характеристиці соціально-економічного становища населення Південної України у 1860–1890 рр.

На визначенні ролі південноукраїнського регіону в процесі капіталістичної трансформації економіки України й інтеграції економіки українських земель в дореформений період зосереджує увагу в своїй статті В. Ващенко [21]. Ідеї цієї статті перекликаються з висновками відомого зарубіжного історика-есеїста діаспори Івана Лисяка-Рудницького, сформульованого ним в статті «Роля України в новітній історії», де він підкреслює внесок Півдня в українське державотворення, пов'язуючи його, головним чином, зі створенням індустріальної бази України [22, с.155].

В останні роки в літературі почали розглядатися проблеми соціальної мобілізації, яка відбувалася в ході капіталістичної модернізації Півдня і мала своїм наслідком формування нової соціальної структури, яка включала національну інтелігенцію і українську буржуазію. Розглядаються труднощі і результати цих процесів на Півдні.

Віддзеркаленням успіхів українського націотворення на Півдні є розвиток тут національно-культурного руху. Аспектам історії українського культурно-освітнього руху на Півдні України на початку XX ст. присвятив свої дослідження А. Мисечко [23]. Організації та діяльності Катеринославської «Просвіти» та її філій і участі в цих організаціях провідних українців присвятила свою статтю Г. Швидько [24]. З'явилися наукові розвідки, присвячені історії «Просвіти» на Херсонщині [25]. Діяльність Одеської громади та її місце в українському національному русі в кінці XIX – на початку XX ст. характеризує в своїй статті С. Чмир.

В другій половині 90-х років XX ст. була опублікована низка статей з історії освіти на Півдні України на початку XX ст., зокрема, автори торкалися питань про вимоги громадськості регіону українізації початкової освіти. Загальну картину національно-визвольного руху у південноукраїнського регіону на початку XX ст. допомагають скласти наукові статті О. Гайдай, Т. Вінцовського, А. Кучеренко та ін. [26; 27].

Після проголошення незалежності України активізувалися дослідження політичної історії Криму та Таврійської губернії в зазначений період. Спробу вийти на рівень узагальнень здійснила Т. Бикова у своїй науковій розвідці «Політичне та соціально-економічне становище в Криму (від середини XVIII ст. до 1917 р.)».

Вплив *Першої світової війни* на модернізацію України, а у її контексті – на процеси українського націотворення, залишається малодослідженим як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівні. Спробу дати узагальнюючу оцінку місця Світової війни в новітній українській історії зробив Я. Грицак. Відчувши глибинний зв'язок між подіями війни та революціями у Центрально-Східній Європі, він запропонував змістити акценти у вивченні Української революції з 1917 р. на 1914 р. На його думку, для українців (як і для поляків, чехів, словаків, фінів та ін.) революція почалася не в 1917 чи 1918 році, а у 1914-ому [1, с.103].

Українськими істориками зроблено лише перші кроки у вивченні Першої світової війни. Можна назвати лише збірник наукових статей «Проблеми історії України XIX – початку XX ст.» (Київ, 2002), підготовлений вченими Інституту історії України НАН України і присвячений міжнародним, військовим, соціальним і громадсько-політичним проблемам історії України цього періоду, і монографію О. Реєнта і О. Сердюка «Перша світова війна і Україна», видану в 2004 р. В цих та інших публікаціях розглядаються окремі аспекти «українського питання» в роки Першої світової війни. Увагу авторів привертають і деякі питання громадського життя України в цей період, національний рух, зміни в економічному житті під впливом війни, становище окремих національних меншин. До певної міри ці питання вписуються в загальну проблему українського націотворення, хоча південноукраїнська проблематика, зокрема суперечливий вплив Першої світової війни на модернізацію Півдня України і пов'язані з цим процеси формування української нації, у цих публікаціях практично не розглядалися.

Історії *Української революції початку XX ст.* присвячений величезний масив літератури, різнопланової за проблематикою, масштабом питань, що висвітлюються, а також за формою і жанром аналізу. Частина публікацій стосується регіональної проблематики, зокрема дослідженню перебігу подій в південноукраїнському регіоні в 1917–1921 рр. Можна стверджувати, що ця література спричинила справжній переворот у поглядах на події, які відбувалися в період Української революції, адже протягом багатьох десятиліть доба Визвольних змагань початку XX ст., як в загальноукраїнському так і регіональному масштабі, відверто і цілеспрямовано фальсифікувалась, або ж просто замовчувалась радянськими істориками.

Доба Центральної Ради, створення першої в XX ст. незалежної української держави – Української Народної Республіки, в новітній українській історіографії досліджувалася багатьма істориками. Згадаємо хоча б монографії В. Верстюка, В. Солдатенка, О. Реєнта. В дослідженнях вказаних авторів зазначається, що період Центральної Ради відзначався бурхливим зростанням національної свідомості, небувалим національним піднесенням і став важливим етапом формування модерної української нації. Вивчаючи загальноукраїнські процеси, історики усвідомлюють необхідність висвітлення ролі в них регіонального фактора. Зокрема, в 1995 р. в «Записках історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова» була опублікована стаття М. Раковського «Выбор исторического пути. Юг Украины в 1917–1920 годах (концептуально-источниковедческий подход)». Автор статті, звертаючи увагу на особливості Півдня України як окремого історичного регіону, стисло аналізуючи історіографічну та джерелознавчу базу проблеми, наголосив на необхідності дослідження історії Півдня України 1917–1920-ті рр., беручи до уваги нові наукові підходи.

На жаль, цей заклик не одержав належного відгуку. Південноукраїнські аспекти Української революції, зокрема, місце і роль Півдня в загальноукраїнських революційних подіях в Україні доби Центральної Ради, в історичній літературі висвітлено фрагментарно.

Звернемо, все ж, увагу на ці фрагменти і, по можливості, оцінимо їх можливості для створення узагальнюючої картини впливу Півдня на українське націотворення.

Зокрема, О. Гонтар у своїй статті «Українська проблема за часів Центральної Ради: співвідношення центру та регіонів» робить спробу охарактеризувати особливості революційного процесу в регіонах в 1917 – на початку 1918 рр., зосереджуючи свою увагу на дослідженні українського руху на Одещині. Автор прийшов до висновку, що «хоча більшість міського населення Одеси не належала до прибічників українського самовизначення та незалежності, тут існував значний прошарок національно свідомої, патріотично зорієнтованої інтелігенції, яка створила власні громадські об'єднання, інтегрувалася в демократичні організації міста та підтримувала перші українські уряди» [28, с.50].

Низка статей В. Гвоздика присвячена аналізу партійно-політичної боротьби на Півдні України у 1917– на початку 1918 рр. [29]. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в українських регіонах, в тому числі і південному, досліджує в своїй статті І. Хміль [30]. Реакцію на III Універсал кримських українців описав А. Іванець [31]. О. Шишко досліджує історію українського руху в Одесі в березні 1917 року [32]. Т. Вінцовський у своїх працях звернувся до аналізу участі населення Херсонської губернії в організації та діяльності місцевих органів влади і управління Центральної Ради

в березні 1917 – квітні 1918 рр. [33]. В. Федунів в своїй статті «Ставлення Рад і самоуправлінь Таврійської губернії до Центральної Ради та УНР» прийшов до висновку, що «ставлення Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та самоуправлінь Таврійської губернії до Центральної Ради еволюціонувало від неприйняття її в часи Тимчасового уряду до підтримки після повалення останнього та загрози встановлення у Криму терористичної анархо-більшовицької диктатури. Ради та самоуправління Північної Таврії і Криму заявили про своє бажання взяти участь у виборах до Установчих зборів УНР, тобто приєднатися до України» [34].

Дослідник з Миколаєва В. Пархоменко свою кандидатську дисертацію та низку статей присвятив дослідженню історії українських національних військових формувань на Півдні України в 1917–1918 рр. [35].

В сучасній історіографії повертається інтерес і до історії регіональних радянських республік Півдня, які існували на початку 1918 р., зокрема, Донецько-Криворізької республіки. На початку 90-х років П. Лаврів один з перших опублікував статтю «Донецко-Криворізькая республіка: правда и вымысел» в газеті «Голос Украины» в 1993 р. Спробу по-новому поглянути на історію Донецько-Криворізької республіки здійснили І. Курас та В. Солдатенко [36].

Суспільно-політичні процеси в Криму в роки революції досліджує Т. Бикова [37]. Ця дослідниця написала низку статей, в яких розглядається історія існування Радянської республіки Тавриди, обставини створення Кримської АСРР у 1921 р. та інші історичні сюжети, пов'язані з історією Криму в революційні роки. Кримську проблематику зазначеного періоду розробляли також П. Гарчев, В. Перепада та інші.

Якщо зробити узагальнення, то є підстави для висновку, що новітня українська історіографія розглядає практично всі основні питання, які в комплексі можуть охарактеризувати місце доби Центральної Ради в формуванні модерної української нації.

Що ж стосується *періоду Української держави П. Скоропадського*, то сучасна історіографія не дає чіткої відповіді на фундаментальні питання його історії. У дослідженнях консервативно-державницького спрямування Гетьманат трактується як витвір найконструктивніших верств українського суспільства, самоорганізація яких відбулась у 1918 р. До таких висновків, зокрема, дійшли ще в 20-ті рр. XX ст. В. Липинський і Д. Дорошенко. Переворот 29 квітня 1918 р. оцінюється цими істориками як подія величезного суспільно-політичного значення, початок конструктивного етапу визвольних змагань, «дійсного творення української державності». На думку істориків цього напрямку, влада П. Скоропадського була глибоко національною за своїм характером. За часів Української Держави були розвинуті класичні, традиційні форми українського державного життя. Одним із досягнень Гетьманату вважається його соборницький курс, який сприяв об'єднанню українських земель (у тому числі Півдня України) у межах єдиної Української Держави.

Автори народницької (уенерівської) орієнтації події в Києві 29 квітня 1918 р. оцінюють як переворот, здійснений німцями, а гетьманський період трактують як «реставровану монархію», «диктатуру русофільського забарвлення». В. Винниченко заперечує навіть сам факт існування української держави в цей період. Аналіз політики гетьманського уряду зводиться, головним чином, до згадок про каральні експедиції проти українських селян, заборони демократичних з'їздів, арешти ряду діячів лівого спрямування, «повернення старих порядків», передачі більшості урядових посад «антиукраїнським елементам», «царським чиновникам». З цих досліджень неможливо визначити, зокрема, чи була в умовах Гетьманату подолана політична ізоляваність Півдня від решти української території, чи прискорила його інтеграція в загальноукраїнський державно-політичний організм, інтенсифікувався, чи навпаки, загальмувався в цей час процес націотворення в регіоні. Напрошується висновок, що формальне перебування Півдня, як і інших регіонів, у складі «неукраїнської» Української Держави для його інтеграції до складу єдиного національно-територіального комплексу і процесу українського націотворення взагалі нічого не дало.

Ці дві полярні оцінки, які сформулювалися ще в 20-ті рр., до сих пір мають своїх переконаних прибічників. Але все частіше на сторінках наукових видань з'являються спроби уникнути однобокості. Ми поділяємо точку зору В. Капелюшного – автора історіографічного нарису української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.), який вважає, що для ґрунтовної, вичерпної характеристики Української Держави 1918 р. є недостатнім двополісний вимір з параметрами «біле» і «чорне», бо для об'єктивної характеристики треба залучити й інші параметри. Слід говорити про позитивне і негативне, успіхи і невдачі в державотворчому процесі доби Гетьманату П. Скоропадського, уникаючи як неприйняття цієї форми державності, так і її захвалювання [38, с.161–162].

Такий підхід виявляється виправданим і при розробці регіональної, зокрема, південноукраїнської проблематики. Але дослідники, на жаль, недостатньо часто звертаються до неї. Зокрема, можна назвати лише декілька десятків наукових статей, у яких історики досліджують окремі сюжети історії Півдня України за часів Гетьманату П. Скоропадського, побічно торкаючись деяких питань інтеграції південноукраїнських земель в Українську Державу в 1918 р.

Так, особливості гетьманського режиму на Півдні України висвітлює в своїй доповіді «Південь України в період Гетьманату: квітень – грудень 1918 р.», виголошеній на міжнародній науково-практичній конференції 6–8 вересня 1994 р. в Одесі О. Яременко [39]. Ці ідеї автор розвинув у своїй книзі «Адміністративна реформа гетьмана Павла Скоропадського».

Дані про здобутки в царині культури у південноукраїнському регіоні за часів Гетьманату П. Скоропадського містяться у статтях О. Янковської [40].

В сучасній історіографії досліджуються також питання формування гетьманських військових частин у південноукраїнському регіоні у 1918 р., патріотична діяльність Українських січових стрільців і Запорізького корпусу за час їх перебування на Півдні України. Військове будівництво у регіоні в цей період досліджує В. Пархоменко. Надзвичайно цінний матеріал по Півдню України в період Гетьманату, про роль Українських січових стрільців та особисто В. Габсбурга (В. Вишиваного) в поширенні української національної свідомості в краї містить книга Ю. Терещенка та Т. Осташко «Український патріот з династії Габсбургів» [41].

Як загроза процесам інтеграції Півдня України в єдиному загальнонаціональному просторі за часів П. Скоропадського характеризується політична діяльність німецькомовної етнічної меншини. Політичні симпатії, визвольний рух та діяльність на шляху створення в регіоні власних національно-державних утворень стали об'єктом уваги як вітчизняних [42], так і закордонних дослідників [43].

Інтенсивно досліджуються проблеми соборності України в зовнішній політиці П. Скоропадського. Окремої наукової розвідки, присвяченої саме південноукраїнським аспектам цього процесу не існує. Однак це компенсується низкою змістовних загальних досліджень присвячених вирішенню проблеми кордонів з РСФРР і Румунією та проблеми Криму.

Підсумовуючи сказане про сучасні історичні дослідження південноукраїнського регіону доби П. Скоропадського, є підстави для висновку, що науковці впритул наблизилися до створення узагальнюючих праць, зокрема, до комплексного вивчення процесу націотворення, який відбувався в цей час тут.

Доба Директорії в сучасній історичній науці залишається маловивченою. До проголошення незалежності України на наукові дослідження Директорії взагалі було накладено табу. Хоча після 1991 р. заборони зникли, ситуація змінилася неістотно. Крім стислої монографії В. Яблонського в Україні не видано жодної праці, у якій би в цілісному вигляді аналізувався період Директорії. Можна говорити лише про деякі південноукраїнські аспекти історії Директорії, висвітлені в окремих публікаціях. Зокрема, в монографії П. Захарченка «Селянський рух в Україні у контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.)» містяться фрагментарні матеріали про співвідношення соціального і національного в повстанському русі на Півдні України. В. Пархоменко, який досліджує проблему будівництва українських збройних сил періоду національно-визвольних змагань та громадянської війни 1917–1921 рр., свій виступ на науково-практичній конференції в Миколаєві у 2000 р. присвятив українським збройним формуванням Директорії УНР на Півдні України у грудні 1918 р. [44].

Окремий блок в історіографії Директорії на Півдні України становлять наукові статті, присвячені перебуванню військ Антанти на Півдні України та еволюції взаємин УНР і Антанти. Тут справді спостерігається певний прогрес. Так, стаття О. Комаренка, написана на основі неопублікованих документів архіву Гуверівського Інституту війни, революції і миру Стенфордського університету США стосується перебування військ країн Антанти на Півдні України в 1918–1919 рр. [45]. Н. Городня опублікувала у співавторстві з Б. Гончаром статтю, в якій досить повно відображаються франко-українські контакти та аналізується перебіг переговорів між Директорією УНР та французьким командуванням в Одесі у січні – березні 1919 р. [46].

Спеціальних історичних праць, присвячених дослідженню Півдня України **в умовах радянських режимів 1919 і 1920 – початку 1921 рр.**, зокрема, їх національно-культурної політики і вирішенню питання про адміністративно-територіальну підпорядкованість регіону, в умовах незалежності не виконано.

Можна говорити лише про дослідження окремих аспектів цих питань, які розглядаються в деяких узагальнюючих працях, присвячених аналізу політичного статусу України в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави (1918–1920-ті рр.), впровадженню радянського режиму в українському селі, повстанському рухові на Півдні.

Ряд досліджень, включно з монографією В. Горака, присвячено повстанню отамана Григор'єва, яке відбулося у південноукраїнському регіоні [47]. Окремо слід виділити позначені романтичною спрямованістю праці Р. Ковалю, у яких висвітлюються маловідомі сторінки селянського повстанського руху в районі Холодного Яру, на Київщині, Херсонщині, Слісаветградщині.

Історії повстанського руху селян на Півдні України присвятив свої дослідження Ю. Котляр. В своїх працях він визначає напрями і типологію повстанського руху селян Південної України у 1919–1920 рр., окрему увагу зосереджує на селянських формуваннях державного типу на Півдні України, таких як Висунська і Баштанська республіки [48].

Майже всі праці, присвячені селянському антирадянському рухові на Півдні, вказують на притаманні йому соціальні й національні мотиви, що свідчить про зростання національної свідомості селянства Півдня України. А це, у свою чергу, вказує на продовження в складних умовах війни націотворчого процесу.

Політика білогвардійських урядів А. Денікіна і П. Врангеля щодо України довгий час зображувалася в історичній літературі у виключно темних тонах. В останні роки ситуація стала змінюватися. Вийшла низка публікацій узагальнюючого характеру. Перш за все, це стаття Д. Табачника «Українська Держава і Біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу». В статті автор наголосив на тому, що протягом 1918–1920 років було непоправно втрачено кілька можливостей для взаємовигідного та взаєморятівного стратегічного альянсу між українськими національними силами і російським білогвардійським рухом [49, № 8, с. 74].

Пошуку шляхів вирішення «українського питання» в «білому» Криму присвятив свій виступ на міжнародній науковій конференції «Революція і Громадянська війна 1917–1920 років: нове осмислення» А. Голуб. Перебіг переговорів представників української влади з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. опинився в центрі уваги Г. Гаврилюка [50]. В 1995 р. вийшла книга канадсько-українського автора А. Процика присвячена дослідженню національної політики Добровольчої армії в Україні [51].

Махновський рух, який регіонально був пов'язаний з Півднем України, з кінця 80-х рр. XX ст. став предметом особливої уваги істориків. Однак, ставлення Н. Махна та його оточення до української ідеї спеціально не досліджувалося. Виключення становлять лише статті В. Чопа «Українське питання в ідеології махновського руху» й «Союз і змова: обставини підписання і розриву військово-політичної угоди РПАУ (махновців) та УНР (вересень 1919 р.)» [52]. Доброякісне дослідження національного аспекту махновського руху зробив Ф. Сисин [53].

Таким чином, питання про характер махновщини – наймасовішого в XX ст. селянського руху в Європі, його ролі в українському націотворенні, так і залишається нерозв'язаним.

Підсумовуючи сказане, можна погодитися з висновком, що сучасний читач справді не може покаржитись на відсутність конкретних історичних досліджень окремих аспектів минулого Півдня України XIX – початку 20-х рр. XX ст. Проведена значна археографічна робота, в результаті якої в науковий обіг введена величезна кількість історичних джерел, які в радянські часи були недоступні дослідникам і читачам. Проблематикою Півдня займається велика група істориків. Але внаслідок їх дослідницької діяльності сформувалася відчутна диспропорція між фактологічними і узагальнюючими працями. На прикладі історіографії Півдня України підтверджується висновок, який сформулював в середині 90-х рр. Я. Грицак: «Наукова активність цієї групи істориків (маються на увазі автори фактологічних праць. – Авт.) спрямована на відновлення того стану в історичній науці, в якому вона перебувала перед радянськими репресіями» [1, с. 5]. Мозаїка локальних процесів і подій в регіоні, описаних істориками, поки що не створює достатньо чіткої і цілісної картини. Для того, щоб ця картина виникла, необхідні узагальнюючі праці.

На наш погляд, час для узагальнень настав. Як ніколи раніше, сьогодні перед істориками стоїть нагальне завдання: з урахуванням вже досягнутого, з опорою на сучасні теоретичні підходи, проаналізувати, як південноукраїнський регіон поступово перетворювався на інтегровану частину українського національно-територіального простору, як в ході капіталістичної модернізації на його території відбувалася соціальна і національна мобілізація, як формувалася нова національна еліта і розгорталася національно-культурне відродження, як в ході революції ці процеси динамізувалися, перетворюючи Південь на важливий регіон українського націотворення.

Джерела та література

1. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
2. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Студії з історії України: Статті і джерельні дослідження / Українське історичне товариство, Українська Вільна Академія наук у США. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.
3. Драгоманов М.П. «Переднє слово». [До «Громади» 1878 р.] // Вибране ...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – К., 1991.
4. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
5. Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Харків, 1920.
6. Аркас М. Історія України-Русі. – К., 1993.
7. Полонська-Василенко Н. Моя наукова праця (війна, 1913–1916). (Уривок із споминів) // Український історик. – 1983. – № 2–4.
8. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К., 1918.
9. Загоровский Е. Очерк истории Северного Причерноморья. – Одесса, 1922. – Ч. 1.
10. Грушевський М.С. Степ і море в історії України // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 110–115. – Т. 28–29.

11. Швидько Г.К. М.С. Грушевський і репресований збірник «Полуднева Україна» // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 110–115. – Т. 28–29.
12. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719 – 1859 гг.). – М., 1976.
13. Голобуцкий В. Запорожское казачество. – К., 1957.
14. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аналіз джерел. – К., 2000.
15. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. – К., 1996.
16. Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст.: Монографія. – К., Донецьк, 2003.
17. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння. 1870–1990-ті роки. – К., 2002.
18. Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794–1914. – К., 1999.
19. Пірко В. Заселення степової України в XVI – XVIII ст. – Донецьк, 1998.
20. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины 1860–1890 гг. – Черкасы, 1993.
21. Ващенко В.П. Роль Півдня України в процесі інтеграції економіки українських земель в дореформений період // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2002. – Вип. 12.
22. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1.
23. Мисечко А.І. «Українська хата в Одесі» // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1998. – Вип. 7.
24. Швидько Г.К. Н.М. Дорошенко і «Просвіти» на Катеринославщині // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 10. Історія та археологія.
25. Історія «Просвіти» Херсонщини. – Київ; Херсон, 2002. – Т. 1.
26. Вінцовський Т.С. Деякі особливості українського національно-визвольного руху в Херсонській губернії напередодні та після Лютневої революції // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2003. – Вип. 12.
27. Кучеренко А.А. Діяльність «Просвіт» Півдня України по розгортанню культурно-освітнього руху на початку XX ст. // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2002. – Вип. 8.
28. Гонтар О.В. Українська проблема за часів Центральної Ради: співвідношення центру і регіонів // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип. 11.
29. Гвоздик В.С. Участь українського селянства Півдня України у політичній боротьбі (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. XIX.
30. Хміль І.В. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України // Український історичний журнал. – 2004. – № 2.
31. Іванець А. III Універсал Центральної Ради та кримські українці // Кримська світлиця. – 2000. – 24 листопада.
32. Шишко О.Г. До історії українського руху в Одесі: березень 1917 року // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2003. – Вип. 13.
33. Вінцовський Т.С. Місцеві органи влади і управління Центральної Ради в Херсонській губернії (березень 1917 – квітень 1918 рр.). – Дрогобич, 2002.
34. Федунів В. Ставлення Рад і самоуправління Таврійської губернії до Центральної Ради та УНР // Історія: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців 26–29 серпня 1996 р. / Харківський державний університет, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1996.
35. Пархоменко В.А. Військові формування Центральної Ради в Одесі у 1917–1918 рр. // Наукові праці. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999. – Т. II: Історичні науки.
36. Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф. Ілюзія й практика національного нігілізму: погляд із сьогодення на Донецько-Криворізьку республіку // Пам'ять століть. – 2000. – № 6.
37. Бикова Т. Суспільно-політичні процеси у Криму в 1917 р. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2004. – Вип. 10.
38. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): Монографія. – К., 2003.
39. Яременко О.І. Південь України в період Гетьманату: квітень – грудень 1918 р. // Одесі – 200: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 6–8 вересня 1994 р. – Одеса, 1994. – Ч. 1.
40. Янковська О.В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 2.
41. Терещенко Ю.І., Осташко Т.С. Український патріот з династії Габсбургів. – К., 1999.
42. Перепадя В.В. Українсько-німецькі відносини в 1914–1920 рр.: соціоісторичний аналіз. – Запоріжжя, 1999.
43. Айсфельд А. Немецкие колонисты Юга Украины в 1917–1918 гг. // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. Материалы украинско-германской научной конференции. Днепропетровск, 26–29 сентября 1995 г. – Днепропетровск, 1996.
44. Пархоменко В.А. Українські військові формування Директорії УНР на Півдні України у грудні 1918 р. // Актуальні проблеми історії та культури України: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 55-м роковинам розгрому фашизму та 135-річчю з дня заснування Одеського держуніверситету. – Миколаїв; Одеса, 2000. – Ч. II.
45. Комаренко О.Ю. Війська країн Антанти на Півдні України в 1918–1919 рр. (за матеріалами архіву Гуверівського Інституту війни, революції і миру Стенфордського університету США) // Питання нової та новітньої історії: Міжвідом. наук. зб. – К., 1998. – Вип. 44.

46. Гончар Б.М., Городня Н.Д. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 – квітень 1919 рр.) // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.
47. Горак В. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): Історичне дослідження. – Фастів, 1998.
48. Котляр Ю.В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України: 1917–1925. – Миколаїв; Одеса, 2003.
49. Табачник Д. Українська Держава і Біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу // Політика і час. – 1996. – № 7–8.
50. Гаврилюк Г. Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. // Київська старовина. – 1997. – № 3–4.
51. Procyk A. Russian nationalism and Ukraine. The Nationality Policy of the Volunteer Army during Civil War. – Edmonton, Toronto, 1995.
52. Чоп В.М. Союз і змова: обставини підписання і розриву військово-політичної угоди РПАУ (махновців) та УНР (вересень 1919 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. XIX.
53. Sysyn F. Nestor Makhno and the Ukrainian Revolution // The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution. – Cembrige, 1977.

Summary

In the article the historiography aspect of the problem “South Ukraine in the context of the modern Ukrainian nation formation (the XIX – the beginning of the XX centuries)” is regarded. The stages of historiography process and the main trends of the problem studying are determined, the scientists' achievements are described and research perspectives are outlined. It is emphasized, that Ukrainian historiography in the South Ukraine developed in the conditions of sharp struggle with the Russian official science, which didn't recognize the Ukrainian character of this region.

Т. В. Винарчук

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В українському суспільстві триває гостре обговорення європейського вибору України. Численні історичні факти вказують на давню орієнтацію України на Європу, приналежність її до європейського світу. Зокрема, про європейський напрямок розвитку України, наявність традицій європейського права та демократії переконливо свідчить магдебурзьке право українських міст XIV–XVIII ст. Дія інститутів самоуправління відрізняло міста та правову систему України від Росії, в якій спроба реформування міського управління відбулася на початку XVIII ст. Російське та українське міське самоуправління мають різні джерела формування та концепцію. Так, право українських міст на самоуправління створювалося за європейським зразком, так званим магдебурзьким правом, хоча і має від відправного варіанту відмінності. Російське – формувалося на засадах місцевих традицій жорсткої централізації. Засновані Петром I магістрати та ратуші мали фіскальне призначення, сприяли скоріше зміцненню централізації управління, ніж розвитку міського самоврядування.

Історіографія наукових досліджень магдебурзького права українських міст нараховує майже 150 років. Ця історична проблема не залишалася без уваги дореволюційних та радянських істориків, в її бібліографії нараховується сотні публікацій. Огляд наукового доробку декількох поколінь істориків дозволить визначити напрямки, що потребують поглиблення вивчення, наукового аналізу сучасних вчених.

Чималий внесок у вивчення магдебурзького права міст України зробили дореволюційні історики, які зібрали та опрацювали великі обсяги джерельних матеріалів, опублікували їх. У Київському університеті св. Володимира напрямок наукових досліджень історії самоуправління міст започаткував у другій половині XIX ст. ординарний професор кафедри руського права М. Ф. Владимирський-Буданов. У 1868 р. вийшла його праця «Німецьке право в Польщі та Литві». Науковець також брав участь у підготовці видання Київської Археографічної комісії «Акты о заселении Юго-Западной России», підготував «Хрестоматию з історії руського права», яку тривалий час використовували у навчанні студентів університету. У результаті аналізу джерел вчений дійшов висновку, що магдебурзьке право руйнівню вплинуло на демократичний слов'янський устрій і не дало позитивних результатів [1, с. 24–37]. Праці М. Ф. Владимирського-Буданова справили значний вплив на формування поглядів молодих науковців Київського університету. Також негативно оцінювали результати впровадження магдебурзького права в українських містах О. О. Маліновський, Ф. В. Тарановський та інші.